

Adrijana Špacapan, Šolski center Nova Gorica

SIŽE V ŠOLSKI INTERPRETACIJI

» Tema prispevka je roman *Pomladni dan* (1950) Cirila Kosmača. Po pregledu nekaterih za razčlenbo uporabnih literarnovednih terminov ponudi enega od mogočih pristopov k branju besedila, ki združuje moderno asociativno pripoved prvoosebnega pripovedovalca in tradicionalni pripovedovalčev vrednotni svet. Središčna pojma za razčlenbo sta siže in pripovedovalec. Najprej je predstavljena razčlenba celega besedila, nato izbranega odlomka. Cilj obeh je prepoznati pripovedovalčev vrednotni svet v kontekstu šolske interpretacije. Prvoosebna pripovedi je tu bistvena, saj določa bralcu perspektivo. Siže ne nadomešča celostne analize romana, njegove notranje in zunanje zgradbe ter sloga.¹

Uvod

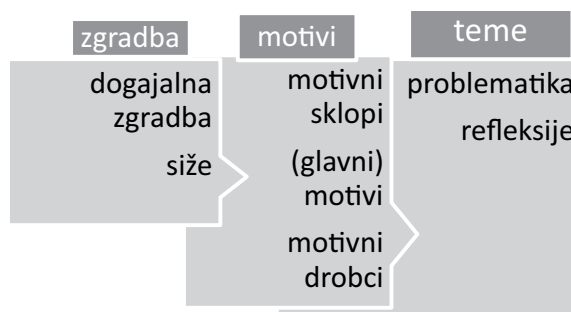
»Šolska interpretacija je skupno branje in obravnava leposlovnih besedil v problemsko-ustvarjalni interakciji učitelja in učenca« (Krakar 2004, 57). Pri pripravi za ta proces je učiteljeva naloga, »da učenca s premišljenimi strategijami vodi na poti dejavnega stika z literaturo, tako da jo ta preizkuša, opazuje, o njej razmišlja, svojo izkušnjo ubeseduje, primerja spoznanja, jih razvršča in ponotranja ter se na novih izhodiščih loteva nove izkušnje z njo« (Krakar 2004, 56). Poimenujmo jo didaktična razčlenba² literarnega besedila, pri čemer se kaže opreti na ustrezne literarnoteoretične prvne, smiselne sodobne didaktične rešitve (metode ali strategije) in osebne izkušnje pri delu z maturitetnimi besedili za pouk. Zadnje nas usmerjajo k premišljeni postopnosti, še zlasti pri modernih književnih delih, saj tako omogočimo najprej temeljito in prek tega tudi kritično branje. Roman *Pomladni dan* zgodbeno ni linearen. Zato je med branjem potreben primeren bralčev napor pri prepoznavanju dogodkovnega zaporedja, to pa je nujno za razumevanje tem(e) in problematike pred esejsko interpretacijo. Pregled nad zunanjo zgradbo in z njo povezano dogajalno je izbran za začetek razčlenbe, vendar ti ne zadostata za temeljito analitično podlago, to je za poznavanje z razumevanjem kot prvo taksonomsko stopnjo. Didaktična analiza besedila *Pomladni dan* Cirila Kosmača zato poteka od sižejja do motivov, pri čemer motivni pregled zajame motivne sklope in glavne motive z motivnimi drobci. Motiv je tako glavna kategorija za razčlenbo vsebine kot »otipljivi« del literarnega besedila. Od tod kaže preiti k problematiki besedila, ki se osredotoča na pojem pripovedovalca, predvsem v smislu pripovedovalčevih (literarnih) vrednot, tudi z upoštevanjem besedilnih (prvoosebne) refleksij. Šele to je podlaga za nalogo esejskega tipa, ki je večplastna, problemska in odraža piščevo poznavanje, razumevanje in kritično držo do besedila, torej na višjih taksonomskih

¹ Premiselek o takem pristopu k romanu *Pomladni dan* je nastal za predavanje *Predstavitev maturitetnega tematskega sklopa*, ki ga je organiziral ZRSŠ spomladi 2013. Vsebinski izbor je zato naravnano na naslov maturitetnega sklopa 2013 Otroci in starši, predavanje pa je bilo namenjeno primerjalnemu vidiku maturitetnih besedil. Ni se lotevalo sloga v besedilu *Pomladni dan*, ker je strokovno-znanstvena literatura zanj temeljita (gl. monografijo Marije Mercina Proza Cirila Kosmača, *Uvod v lingvostilistično analizo*, Rokus 2003), problematike literarnih smeri kot takih oziroma vanjo poseže le v kontekstu pripovednih postopkov ali posameznih elementov te ali one literarne smeri, naracije, razen, kolikor je ta povezana z motivno-tematsko podobo besedil, in zaradi konteksta predavanja nekaterih najizrazitejših motivov (npr. pripovedovalčevega očeta).

² Z izrazom didaktična razčlenba ali analiza je v tem prispevku mišljena učiteljeva strokovna priprava za delo pri pouku, ki povezuje premiselek o literarni temi in obenem didaktičnem pristopu k njej. Pojem je uporabljen operativno za potrebe tega prispevka.

stopnjah. Šolski esej je v tem smislu naloga, s katero se »(na taksonomski stopnji sinteze, tj. ustvarjanja nove celote iz znanih elementov) izrazi /svoje/ odzivanje na prebrano literarno besedilo (ali več besedil), to odzivanje razloži in utemelji« (Krakar, 2004, 127; podčrtala A. Š.). Potek didaktične razčlembe za roman Pomladni dan kaže shema 1:

Shema 1: Potek didaktične razčlembe

Za delo z besedilom Pomladni dan je izbrana ta uveljavljena literarnovedna terminologija:

siže³ – po teoriji pripovedi ruskih formalistov ravnina literarnega dela, ki je naravnana na časovno zaporedje dogodkov, predstavljenih v fabuli;

dogajalna zgradba⁴ – zaporedje dogodkov/stanj, ki sestavljajo dogajanje v besedilu/romanu, razmerje med osrednjimi in obrobni dogodki; drugače kot notranja zgradba, ki kaže razmerje med lirskimi, epskimi in dramskimi prvinami/sestavlinami v literarnem tekstu;

motiv/motivni drobec/tema⁵

- **motiv:** snovno-materialne prvine vsebine besedila, tudi povezane v sklope motivni sklopi,
- **tema:** idejno-racionalni/afektivno-emocionalni elementi besedila;

pripovedovalec⁶ – epski subjekt, tisti, ki govori besedilo; različni tipi pripovedovalca po različnih tipologijah, npr. prvoosebni pripovedovalec;

refleksija⁷ – idejna celota v literarnem smislu idejno-racionalnih prvin besedila, vendar tudi:

refleksija v filozofskem smislu – v odnosu med subjektom in objektom miselno spremljanje zavestne dejavnosti, pri čemer je središču pozornosti subjekt in njegovo razmerje do objektov,

refleksivno – izvirajoče iz refleksije, razglablajoče, premišljuječe, usmerjeno k svoji lastni duševnosti, k svojemu lastnemu vedenju;

problematika⁸ – perspektiva na življenjsko vprašanje, širši življenjsko-etični nazor, ki ga ni mogoče zajeti v (eno) idejo;

vrednota⁹ – izraz osmišljanja človeškega življenja in snovanja, predvsem npravstveno vsebinsko določilo človečnosti in družbenosti; svet vrednot¹⁰.

³ Povzeto po Janko Kos: Literarna teorija. Ljubljana, DZS 2001.

⁴ Povzeto po Janko Kos: Literarna teorija. Ljubljana, DZS 2001.

⁵ Povzeto po Janko Kos: Literarna teorija. Ljubljana, DZS 2001.

⁶ Povzeto po Janko Kos: Literarna teorija. Ljubljana, DZS 2001.

⁷ Povzeto po: Filozofija. Leksikon. Ljubljana: CZ 1995.

⁸ Povzeto po: Filozofija. Leksikon. Ljubljana: CZ 1995.

⁹ Povzeto po: Filozofija. Leksikon. Ljubljana: CZ 1995.

¹⁰ V tem prispevku sta sinonimno uporabljena tudi izraza *vrednotni svet* ali *vrednotni sistem*, čeprav pripovedovalčeve vrednote tu niso urejene v sistem v dobesedno oziroma kot bralci jih v sistem nismo uredili. Gre zgolj za njihovo ugotavljanje oziroma predstavitev.

Didaktična razčlemba

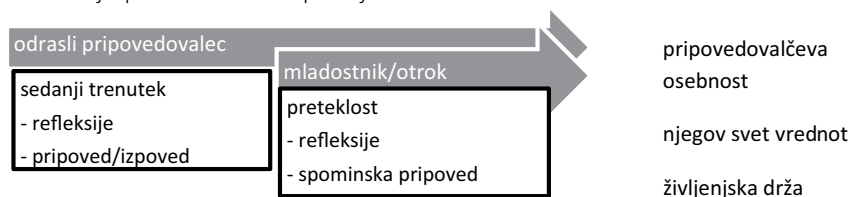
Delo s celim besedilom

Helga Glušič je v monografiji *Pripovedna proza Cirila Kosmača* (1975) predstavila zgodovino literarne kritike o Kosmačevem literarnem delu in opozorila, da je že Franc Zdravec v delu tega pisatelja opazil »tok misli nasproti toku zavesti; /.../ prvo obliko pretakanj dogodkov, neurejeno, po zakonih asociacije« (Glušič, 1975, 13)¹¹. Avtorica méni, da je bila »z izrazito subjektivnim odnosom do epske snovi, to je namreč Kosmačeva tudi do sedaj znana značilnost, v času okrog leta 1950 vendarle novost.« (Glušič, prav tam). Nosilec subjektivnosti in asociacije v romanu *Pomladni dan* je pripovedovalec. Ta je zato v središču pozornosti tudi pri didaktični razčlembi celega besedila. V romanu je ta prvoosebni, kar je pomemben podatek, saj določa perspektivo. To je moški, star petintrideset let, ki pripoveduje o svojem sedanjem življenjskem položaju in spominih na otroštvo in mladost. Česa se spomni? Kaj dogodki, ki se jih spominja, povedo o njegovi osebnosti (o njegovem miselnem svetu in predvsem svetu vrednot) in zakaj pripoveduje ravno o teh? »Kdo« je v resnici ta človek? Njegovo življenje kaže kontekst, ki ga je smiselno ugledati iz njegove (osebne), to je pripovedovalčeve perspektive. Ta je povečini perspektiva otroka in mladoletnika, vendar ubesedena s spominskega položaja odraslega.

Pripovedovalec sporoča o sebi:

- neposredno z
 - refleksijami in
 - izpovedmi ter
- posredno
 - s pripovedovanjem o dogodkih, ki se jih spomni, oziroma načinom, kako se jih spomni, in
- z opisi narave, ki refleksije in spominsko pripoved spremljajo.

Razmerje ponazorimo s spodnjo shemo:

☞ Shema 2: Pripovedovalčeva perspektiva

V besedilu se refleksije, izpovedi in opisi s spominsko pripovedjo izmenjujejo. Refleksije imajo nedvomno poseben pomen pri ugotavljanju pripovedovalčeve identitete, vendar nas v tem kontekstu zanimajo predvsem posredna sporočila – spominsko dogajanje. To tvori množica dogodkov (motivov in motivnih drobcev), ki najprej sili bralca v ugotavljanje njihovega dejanskega, življenjskega zaporedja. To nas napeljuje k pojmu siže kot mogoči rešitvi pri rekonstrukciji v romanu predstavljenega dogajanja. Izbrani romaneskni dogodki omogočajo oznako književnih oseb, predvsem pripovedovalca in njegovega osebnostnega razvoja, ter nazadnje prepoznavanje problematike romana. Pripovedovalec se spominja nekaterih dogodkov iz prve svetovne vojne, ko je bil otrok, nekaterih iz desetletja po tej vojni, torej najstniških let,

¹¹ Gre za monografsko študijo Franca Zdravca *Umetniška proza Cirila Kosmača*, ki je izšla leta 1963 v reviji *Nova obzorja* in ki jo avtorica zgodovinskega pregleda literarne kritike o Cirilu Kosmaču ovrednoti kot »najobsežnejši prispevek k raziskovanju Kosmačeve proze« (Glušič, prav tam).

preden je pobegnil čez mejo, in vrnitve domov. Sklepamo, da so tisti, o katerih pripoveduje, zanj posebej pomembni in imajo v njegovem življenju posebno vrednost ter težo. Razodevajo njegove življenjske razmere in to, kako so postopoma drug za drugim tvorili njegovo osebnost ter pozneje življenjsko držo odraslega človeka. Ugotoviti torej skušamo, kaj ti ključni dogodki oziroma njihovo zaporedje odražajo in kakšna je njihova vloga pri pripovedovalčevem odraščanju. Dodatni razlog za odločitev o sižeu je ena pripovedovalčevih uvodnih refleksij, prek katere predstavi svoje občutje prvo noč v domači hiši po petnajstih letih zdoma in tako in drugače preživetih dveh vojnah:

»Zazibalo me je ter me začelo dvigati višje in višje. Prav kmalu me je dvignilo v tako visoko zanesenost, da sem s pristnim zanosom mladostnika, ki počiva v meni, začel pritajeno deklamirati ...« (Iz: Ciril Kosmač: Pomladni dan. Ljubljana DZS 2001, 60. Podčrtala A. Š.)

Bralca tako že takoj na začetku vpelje v temeljni položaj: odrasli moški nosi s seboj vse, kar se je nabralo v njem od otroštva in mladostnih let do trenutka te ubeseditve (prim. Shemo 2). S tem nas usmeri v rekonstrukcijo zaporedja vsega preteklega dogajanja in prek tega v premislek o njegovi sedanji identiteti.

Siže (pripovedovalčevega življenja)¹²

Zgodnjo jesen med prvo svetovno vojno je pripovedovalčeva družina doživela rekvizicijo. Nenadejano se rešijo lakote s komisom, ki jim ga dovoli pobrati iz reke češki kadet. Ta začne zahajati k njim v hišo, na kar ga pripovedovalec in njegova mati med delom na njivi spomladi zalotita z Justino. Odnosi med njim in pripovedovalčevo družino se spremenijo, Justina pa jeseni rodi pri pripovedovalcu doma. Zaradi vojne je njihova hiša nekaj časa vojaški sedež. Oče pride na dopust z ruske fronte, v tem času ded umre. Mrtvo Justino nesejo mimo hiše, njena hči ostane pri pripovedovalčevih doma, tudi v času, ko je stara štiri leta in se dve leti po vojni s Češkega pripeljeta kadetova mati in nevesta.

Pripovedovalec je priča sosedovim žaljivkam zaradi šolanja, čemur sledi odločitev o njegovem šolanju. Poleti se uči za izpite, nemir ga žene ponoči iz hiše, njegova mama umre, njega aretirajo, s Kadetko gre pod Vranjek in se poslovi od očeta. Po koncu vojne je povabljenec slavnostne večerje v Ljubljani, nato se vrne domov, preživi prvo noč doma in zopet odide pod Vranjek.

Njegove spomine, doživljanje preteklosti in sedanjosti ter sedanje dogodke ob vrnitvi spoznavamo od srede noči oziroma zore do poznega popoldneva istega dne.

Dogajalna zgradba – dogodkovno zaporedje pokaže razvidno zaporedje motivnih sklopov in motivov.¹³ Za razčlenbo so izbrani veliki/glavni dogodki, tisti, ki motivirajo dogajanje in obenem vključujejo tudi veliko drobnih, vendar ne nepomembnih dogodkov. Najstarejši ali najzgodnejši dogodek, ki se ga pripovedovalec spomni, seže v čas prve svetovne vojne in lakote, ki je takrat grozila družini. Zadnji pa je nekako premislek o srečanju s teto ob pripovedovalčevi vrnitvi po vojni domov. Glavni dogodki v romanu, ne glede na zunanjo zgradbo romana, so povezani med seboj v teh motivnih sklopih in v takem zaporedju:

¹² Tu predlagani siže je ena od možnosti. Ubesediti ga je mogoče tudi drugače, kar omogoča interpretacijsko svobodo, ki je še zlasti pomembna za »spodbujanje učenčevega dejavnega stik/komunikacije z literaturo« (Krakar Vogel, Blažič, 2013, 7).

¹³ Prim. razčlenbo motivov v monografiji Helge Glušič *Pripovedna proza Cirila Kosmača* (1975) in v razpravah *Esej na maturi 2013* avtoric Nade Barbarič in Marije Mercina (2012).

rekvizicija – komis – kadetovi obiski – kadet in Justina – eksekucija – Justinin porod – vojaki v hiši – dedova smrt – Justinina smrt/Justinino truplo – obisk s Češkega – učenje – nočni izhod – mamina smrt – pod Vranjek s Kadetko – slovo od očeta – slavnostna večerja – prva noč doma – pogovori – zadnja pot pod Vranjek s Kadetko.

Motivni sklopi vključujejo motive in ti motivne drobce, ki so vsak zase pomembni, obenem pa skupaj, v okviru glavnega motiva ali motivnega sklopa, postopoma razodenejo, kako so se z leti v pripovedovalcu naplastili spomini na dogodke, prek teh pa ustalili in ponotranjili odnosi iz njegovega družinskega ter bližnjega vaškega okolja. V njem so ustvarili celoto vrednot, njegov vrednotni svet.

Prvi primer, dogodek z rekvizicijo kot motivni sklop, denimo, vključuje več motivov¹⁴:

- prihod komisije za rekvizicijo,
- dedov nastop,
- dedovo ponižanje,
- materino dejanje,
- odhod rekvizicijske komisije in pripovedovalčeva kletvica,
- cepljenje drv.

Vsak med njimi po svoje sporoča pomembne podatke o pripovedovalčevem domu in njegovih domačih. Prihod rekvizicijske komisije, ki je bila dejansko skupina sovaščanov na strani oblasti, pokaže njihovo nepriljubljenost med domačini, torej pripovedovalčevimi, njihovo izdajalsko naravo, oportunističnost v nasprotju s tem, kar pokaže dedov nastop pred njimi: odpor do oblasti in njenih nepravilnih zahtev ter somišljenikov, ki temu služijo, samostojno razmišljanje, odločen boj za družino ter družinsko last in preživetje. Ded se sicer mora ponižati pred njimi, vendar v družini ne izgubi avtoritete, saj otroci nazadnje ubogajo le njega. Materino dejanje, podpis uradnega dokumenta, pomeni podreditev oblasti, ki je ded ne priznava, vendar pravno nima pravice poseči vmes. To otroci čutijo, čeprav ne razumejo dobro. Ko odpeljejo kraje, pripovedovalec, takrat še otrok, izreče kletvico, česar mama ne odobrava kljub krivici, ki se jim je zgodila. Njena pobožnost ji tega ne dovoljuje. Zadnji motiv, cepljenje drv (ki je po dogajalni zgodbi na prvem mestu), razodeva dedovo sproščanje jeze zaradi njegove nemoči ob dogodku z rekvizicijo.

Vrednost doma v primerjavi z vojno, razlikovanje med pojmom dom in država, družinski ponos, skrb za preživetje in odločnost pri ohranjanju dostojanstva so prvine, ki jih odraža po sižeu prvi motivni sklop. Dedovo in materino ravnanje ter odnos, ki med tem dogodkom nastane, so bili za otroka, ki je deda spoštoval in ga je družina trdno vezala nase, pomembno sporočilo.

Tudi drugi dogodki, ki nam jih ponuja siže, so povezani s pripovedovalčevim neposrednim doživljanjem okolja, v katerem odrasča. Z ugotavljanjem vloge motivnih sklopov lahko postopoma oblikujemo pripovedovalčevo identiteto v njenih najglobljih plasteh, to je v vrednotah.

¹⁴Še en primer, ki kaže vlogo motivov v okviru motivnega sklopa, je na voljo v Prilogi, in sicer razčlenba dogodka s komisom.

dogodek (motivni sklop)	vloga v besedilu ¹⁵
rekvizicija	boj za družino in preživetje, ponos
komis	pobožna hvaležnost, skromnost in ponižnost pred življenjem, zavračanje oholosti
kadet	moč (otrokove) idealizacije – vrednost domišljije
kadet in Justina	pomen zakonske zvestobe v življenju
eksekucija	nova resnica o vojni, otrokova radovednost, vojakov obraz
Justinin porod	mama in njen materinski čut, človeška širina, sprejemanje nezakonskega otroka
vojaki v hiši	človeška plat vojne
dedova smrt	družinska povezanost in dedov lik – modrost, dostojanstvo, stik s smrtjo/stik s truplom
Justinino truplo	minljivost/stik s smrtjo lepote
obisk s Češkega	nasprotje med človeško omejenostjo in širino (skrb za tujega otroka)
učenje - košnja - srečanje z Briko	samopremagovanje, intelektualno in moralno dozorevanje - erotična zadrega - erotična zadrega tudi starševska požrtvovalnost za otroke
nočni izhod	<i>mladostni nemir, mamina brezpogojna ljubezen, drugačnost in njeno sprejemanje</i>
mamina smrt	pripovedovalčeva introvertiranost
pod Vranjek s Kadetko	intelektualni ponos
slovo od očeta	nedoraslost očetu
slavnostna večerja	<i>občutek tujosti in poslanstvo pisanja</i>
prva noč doma	asociacijski niz spominov, katarza
pogovor s teto in stricem	»krpanje« spomina
pod Vranjek s Kadetko	soočenje z mladostnim iskanjem ljubezni, notranja pomiritev

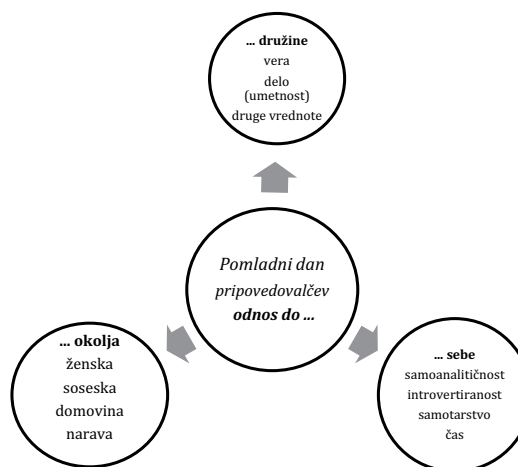
Kakšen je torej pripovedovalčev vrednotni svet? Kaj je oblikovalo njegovo identiteto?

Pripovedovalčeva družina je nedvomno središče njegovih spominov. Vse dogajanje, ki se nanaša na vojno in čas po njej, ter razmerja med ljudmi v soseski so povezani z družino, ki temelji na medsebojnem spoštovanju in pomoči. To je skupnost, temeljna celica pripovedovalčevega življenja, zaznamovana z vsestransko ljubeznijo in človeško širino, vendar tudi z moralnimi, krščansko pogojenimi mejami. Gre za tradicionalne vrednote v podeželskem/vaškem okolju: vrednost življenja, dostojanstvo delovnega človeka in brezpogojna ljubezen. To se najizraziteje kaže prek glavnih književnih oseb, tistih, ki so najmočnejše vplivale na pripovedovalčevo odraščanje in osebnostni razvoj:

- dedov lik (ponos, dostojanstvo, človeškost),
- očetov lik (pomen dela in izobrazbe ter umetnosti),
- mamin lik (brezpogojna ljubezen) in
- Kadetka (ljubezen, ki ni povezana z mamo).

¹⁵Vloge dogodkov lahko poimenujemo tudi drugače oziroma jih lahko drugače razumemo. Tu je prostor za (učiteljevo in dijakovo) interpretativno svobodo, ki dejansko odraža različno percepcijo besedila.

Prav družinske vrednote usmerjajo tudi pripovedovalčev odnos do okolja in predvsem sebe, s čimer se razgrnejo najpomembnejše teme in problematika romana:

Schema 3: Pripovedovalčev odnos do...

Delo z odlomkom

Podoben postopek kot pri razčlembi celega besedila, torej od sižaja do motivnih sklopov in motivov/motivnih drobcev, lahko uporabimo pri razčlembi odlomka. Tudi posamezni odlomek namreč omogoča opredeliti pripovedovalčevo izkušnjo, ki ga je za vedno zaznamovala, in ki nakazuje njegove vrednote. Iz odlomka najprej razberemo glavni motiv, nato iz motivnih drobcev podrobnosti, kakor razodevajo pripovedovalčeve vrednote, in nato te povežemo z drugimi iz motivnega sklopa, v katerega je motiv umeščen. Eden najintimnejših v romanu je dogodek o pripovedovalčevem, mladostniškem nočnem izhodu, ki tvori poseben in izrazit motivni sklop z več pomembnimi motivi in motivnimi drobcami in obenem združuje vse tematske plasti, od odnosa med pripovedovalcem in družino ter okoljem do njegovega odnosa s samim seboj.

Odlomek tvorijo opis narave, kot jo opazuje petintridesetletni pripovedovalec 21. 5. 1945, njegov spomin na preteklost, natančneje na njegovo sedemnajsto leto, ko je med učenjem za izpite ponavljal verze italijanske poezije (*O, donna mia ...*), nato misel na umirajočo mater in obenem na »obrazek v objemu pšeničnih las« ter občutek krivde ob tem, nazadnje pa pripoved o nespečnosti in navadi nočnega vstajanja, ki ji sledi opis enega od takih nočnih dogodkov: sredi noči prihod do vrbe in ob tem Justinina podoba, groteskna podoba premikajočega se skalnatga Vranjeka, hoja po travi, podoba mame v postelji, predvsem njenih rok, pogovor z njo in nazadnje izpoved o pripovedovalčevem doživljanju mame.¹⁶

¹⁶ Zaradi dolžine odlomka (iz navedenega vira od strani 84, in sicer od povedi »Kakšna noč! Noč in pol!« do konca poglavja na strani 91) je naveden le dialog med sinom in mamo.

»Kje si bil? – ga bo zdramil njen glas, ki bi bil rad svetel in poln, a bo zvenel zamolklo in votlo.

Zdrnil se bo in z očmi poiskal materino glavo, ki počiva na visokem vzglavju. Mama bo tajila težko sapo. Nasmehnila se mu bo kar se le da živahno, celo s senco nekdanje hudomušnosti:

»Kje si bil, ti moj potep potepasti?«

»Nikjer ... Zunaj ...« – bo zamrmral in pobesil glavo.

»A res? – se bo začudila z narejeno resnobo. »Že dvajset let sem pri hiši, v Nikjeru pa še nisem bila. Povej no, kje je?«

Dvignil bo glavo in ji pogledal v obraz. Mama bo stisnila svoje uvele, brezkrvne ustnice, da se ji bodo okrog ust nabrle drobne gubice. Tako bo skrivala svoj hudomušni smehljaj. Toda ne bo ga mogla skriti v priprtih očeh, ki se ji bodo še zasvetlikale pod dolgimi vekami. To je njen najlepši izraz, a prav ta izraz ga bo spomnil najsrečnejših dni, hkrati pa bo čutil, kako se mama trudi, da bi se šalila in tako zabrisala misel na smrt. Spet se bo nasmehnila in hudomušno rekla:

»Tvoje hlače kažejo, da je v tistem Nikjeru tam zunaj presneto visoka trava. In rosna, rosna ...«

Vzdihnil bo in se nato previdno pomaknil za končnico postelje, da bi skril mokre hlače, poškopljene z lističi poljskega cvetja. Mami bo smeh na ustnicah skopnel z bledih lic. Zagledala se bo vanj, zagledala se bo tako globoko, da se mu bodo zašibila kolena. Prijel se bo za končnico, mama pa bo po dolgem premolku vzdihnila:

»O to nesrečni pob! ... Le kje si se vzel? ... In le kaj bo iz tebe? ... Čuden otrok ...«

V njenem glasi je zvenelo nekaj takega, čemur se ni mogoče upirati, nekaj neznanega, nekaj usodnega. Zato ga te besede zmeraj pretresejo. Nekaj časa bo trzal z nosom, nato pa bo s komaj zadržanim glasom izjecljal:

»Zakaj tako govoriš? ... Zakaj ste vsi tako v skrbeh zame? ... Zakaj me vsi tako čudno gledate? ...«

»Zakaj tako govoriš? ... Saj te imamo radi!«

»Saj! Toda zakaj me imate tako čudno radi?«

Mama ga bo spet dolgo motrila s tako čudnim pogledom, kakor bi skozi njega prodrila nekam v daljavo ter bi tam brala nekaj takega, kar je njemu še skrito. Stenska ura bo glasno drobila čas, samotna večča se bo poganjala okrog slabotnega plamenčka. Mama bo počasi stegnila roko in privila stenj. Nato bo rekla z mirno vdanostjo:

»Čudno radi? ... Saj te imamo res drugače radi, kakor imamo druge ... in nemara te imamo celo bolj radi ... A tudi, če te imamo bolj radi, te nimamo radi zato, ker bi bil ljubezni bolj vreden, kakor so je drugi ... ampak zato, ker si je nemara bolj potreben ...«

(Iz: Ciril Kosmač: Pomladni dan. Klasje. Ljubljana: DZS 2001. Str. 89–91)

Nočni izhod kot motivni sklop razodeva pripovedovalčevo samopremagovanje ob učenju, njegov notranji nemir zaradi tega in mladostnih let samih, zaradi bolne mame in vabljive nočne narave, njegovo nedoraslost in brezupno iskanje identitete, zadrego in čustveno neobglenost pred mamo in njeno prodornostjo, obenem pa predvsem spoštljivost do nje ter prvič izraženo samozavedanje drugačnosti. Hkrati razodeva še druge pomembne razsežnosti pripovedovalčevega življenja: mamino nežnost, njen razumevajoč pristop do otrokove drugačnosti in njeno brezpogojno ljubezen. Na smrt bolna ženska ne dovoli, da bi njeno stanje vplivalo na trenutke, ki jih preživi z otrokom. Svoje trpljenje skuša prikriti, česar pa sin ne prezre. S svojo senzibilnostjo zazna njen napor, ona pa njegovo bivanjsko stisko. Splošno je to odlomek s temo ljubezni, in sicer materinske in sinovske ljubezni. Trdimo lahko, da je ta dogodek utrjen v pripovedovalčevem spominu in je od njega odnesel v življenje občutek popolne sprejetosti.¹⁷ To je za osebnostni razvoj pomembna okoliščina.

Podoben položaj pripovedovalca v družini in njegovem okolju bi pokazala razčlemba drugih odlomkov iz romana. Izhajajoč iz motivnih drobcev in motivov do motivnih sklopov ter prek teh razčlenjujoč odnose med pripovedovalcem in književnimi osebami pridobimo vpogled v kontekst, iz katerega se je sooblikoval imaginarni romaneskni svet vrednot. Ta je bistveno vplival na pripovedovalčev osebnostni razvoj in njegovo odraslo identiteto.

¹⁷ Morda se tu nakaže vpliv na njegov odnos do ženske, npr. v motivnih drobcih las, rok, obraza in pogleda (ne oči). Pripovedovalčev odnos do ženske v romanu Pomladni dan je posebna in obsežna tema.

Pripovedovalčev vrednotni svet v romanu Pomladni dan

Pripovedovalec v romanu *Pomladni dan* izhaja iz tradicionalne, patriarhalne in verne družine z vrednotami, kot so delo, navezanost na zemljo, vrednost posameznikovega intelektualnega razvoja, poštenje, solidarnost, sočutje, spoštovanje, skrb za dom, upoštevanje družbenih pravil, življenje kot tako, v njem pa predvsem medosebni stik. Sam je sicer predvsem opazovalec, pasivni udeleženec v dogajanju. Res je, da sodeluje pri delu odraslih, vendar kaže, da tako zahteva družinski red, ki se mu pripovedovalec podredi, čeprav ima z učenjem veliko dela. Samostojen je tudi pri učenju, čeprav je bil v to nekako potisnjen: ni zaznati, da bi si kdaj sam to zaželel, prej nasprotno, saj ga bremeni mamina bolezen. Podobno je z njegovim begom čez mejo, k čemur so zopet privedle različne zunanje okoliščine, med drugim očetova spodbuda in Kadetkini namigi, češ saj vsi že govorijo o tem. Ne moremo vedeti, ali bo to storil tudi sam iz svoje volje. Posebej je njegova pasivnost vidna ob stikih z ženskami (dekleti), ob katerih vedno čuti nelagodje, zadržano, se umika, je celo odljuden in nestrpen. Temu je prilagojena tudi njegova erotika, ki je blaga, komaj opazna, le nakazana. Edino dejanje, pri katerem je samoiniciativen, so njegovi nočni izhodi (samotarstvo, ki se nadaljuje še v odraslo dobo) in opazovanje ljudi (ni zgovoren, rad ima mir). Tu se odrazi njegova pristna identiteta, ki sta jo zaznala tako mati kot oče, zelo verjetno vsa njegova družina, začutil pa tudi sam, še preden se je zavedel. Po dokončnem sprijaznjenju s tem, da je oče mrtev, in po drugih vtisih s slavnostne večerje ob koncu vojne to identiteto dojame, kot bi se v njem izoblikovalo vse, kar mu je dala družina. Odloči se za intelektualno in umetniško delo, saj ima zdaj jasno predstavo o življenju in umetniški lepoti ter resnici.

Kosmačev pripovedovalec torej odraste prek spominjanja in refleksij o preteklosti. K temu pripomore celoten odnos družine do njega, ki ga zdaj razume in ponotranji, s čimer družino nekako prerase, nesoč s seboj njene temeljne vrednote. Te tvorijo koherentno celoto, ki se je popolnoma zaveda, saj o njej reflektira in jo predstavi s pripovedovanjem o spominih, ki so, čeprav prihajajo na plan asociacijsko, vendarle globoko vsajeni in natančni. Ni lik modernega človeka razdrobljene, fluidne zavesti, kot je to značilno za modernistični roman, temveč je ta roman »pričevanje o človeškem življenju kot dragocenosti, ki mu dajeta moč ljubezen, dobrota in razumevanje med ljudmi« (Glušič, prav tam). Njegova identiteta je opredeljena in prepoznavna. Sicer pa bi primerjalni vidik vrednot, ki odraza razlike med dvema književnima osebama oziroma njunima vrednotnima svetovoma, še zlasti med tradicionalnim in modernističnim romanom, bolje prikazal vsakega od njiju. Tako je tudi Kosmačev pripovedovalec morda viden bolje v primerjalnem kontekstu.¹⁸

Sklep

Siže se kaže kot primerna rešitev pri srednješolskem branju romana, napisanega v asociativni tehniki, kakršna je uresničena v romanu *Pomladni dan*. To je le ena izmed prvih stopenj pri razumevanju besedila, torej razčlenjevalna faza, ki pripomore k boljšemu uvidu v pojem pripovedovalca: v njegov enkratni življenjski ritem, identiteto in nazadnje vrednotni svet.

¹⁸ Tak primer je priprava za razpravljalni esej na podlagi dveh romanov: Cirila Kosmača *Pomladni dan* in Pera Pettersona *Konje krast*. Besedili sta primerljivi prav na ravni prvoosebne pripovedovalca, ki pa razodevata popolnoma različno identiteto.

Nujno je poudariti, da didaktično delo s sižejem ne nadomešča razčlenbe zunanje in notranje zgradbe romana ter njegovega sloga oziroma celostne analize, saj bi to pomenilo hudo krnitev umetniškosti Kosmačevega besedila in ne bi vodilo k temeljnemu cilju pouka književnosti v gimnaziji, to pa je kultivirani bralec (Krakar, Blažič, 2013, 19–24). Prav asociativna tehnika, ki omogoča pripovedovalcu (in avtorju ter navsezadnje bralcu) prosto prehajanje v času in prostoru, je namreč njegova bistvena prvina. Ta ne okrne ne celovitosti ne podobe življenja, ki nam jo pripovedovalec ponuja, ne njegovega notranjega, miselnega in čustvenega sveta.

POVZETEK

Pri šolski interpretaciji literarnih besedil z modernimi pripovednimi postopki je siže mogoč način za delo na (naj) nižjih taksonomskih stopnjah, ki so nujne za uresničevanje (naj)višjih. Prepoznavanje tipa pripovedovalca določa bralčevo perspektivo na problematiko literarnega teksta.

Viri in literatura

- D. Ambrož, B. Krakar Vogel, B. Šimenc: Od spisa do eseja. Ljubljana: DZS 2007.
- Nada Barbarič, Marija Mercina: Esej na maturi 2013. Ljubljana: MK 2012.
- Filozofija. Leksikon. Ljubljana: CZ 1995.
- Helga Glušič: Pripovedna proza Cirila Kosmača. Ljubljana: Slovenska matica 1975.
- Janko Kos: Literarna teorija. Ljubljana, DZS 2001.
- Ciril Kosmač: Pomladni dan. Ljubljana: DZS 2001.
- Boža Krakar Vogel: Poglavlja iz didaktike književnosti. Ljubljana: DZS 2004.
- B. Krakar Vogel, M. M. Blažič: Sistemska didaktika književnosti v teoriji in praksi. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2013.
- Literatura. Literarni leksikon. Ljubljana: CZ 2009.
- Marija Mercina: Proza Cirila Kosmača. Ljubljana: Rokus 2003.

Priloga

Dogodek s komisom kot drugi primer motivnega sklopa in vloga motivnih drobcev v njegovem okviru

Motivni sklop, ki ga lahko imenujemo dogodek s komisom, tvorijo ti motivni drobci:

- jesen, deževje, narasla voda,
- pratež s prevrnjenim vozom,
- dedova prošnja za vreče s komisom, ki plavajo po vodi,
- kadetovo dovoljenje za komis,
- prihod Vojnačk (tri starejše, Ivana, Katra in Tina, samo Justine ni) z Madžarom,
- dedov odziv nanje,
- kesanje in molitev, polne skrinje pečenega kruha,
- večerja: ječmenova kava in drobtine.

Vsak med motivnimi drobci razodene veliko o družini, ki ji je pripadal pripovedovalec, o odnosih med njimi, njihovih vrednotah in načinu življenja:

motivni drobec	vloga ¹⁹
jesen, deževje, narasla voda	neprijazna, zahtevna narava
pratež s prevrnjenim vozom	tipični vojni motiv in mladi kadet
dedova prošnja za vreče s komisom, ki plavajo po vodi	ded noče nikomur ničesar ukrasti, ker tudi sam noče, da bi mu kdo kaj vzel po krivici – integriteta, poštenost
dovoljenje za komis	vznemirjenje in sreča, dedova organiziranost, sodelovanje vseh v družini, spravljanje komisa kot svet obred – kot v cerkvi
prihod Vojnačk (brez Justine) z Madžarom	razposajenost, brezbržnost do vojne in zajedljivost – norčevanje iz dedovega početja
dedov odziv	jeza nad oholostjo, neizprosno ostre besede, ko ded brani življenjsko skromnost
kesanje in molitev, polne skrinje pečenega kruha	delo je opravljeno, počitek je dovoljen
večerja: ječmenova kava in drobtine	sreča v družini, mirno spanje

¹⁹Vloge motiva komisa so podobno kot pri motivu rekvizicije le predlagane. Poimenovati jih je mogoče tudi drugače.